

PRVNÍ PŘEDNÁŠKA

Morálně-duchovní aspekt učitelského úkolu. Založení Waldorfské školy jako „slavnostní akt v rámci světového řádu“. Zaměření dnešní kultury na lidské sobectví - příklad: otázka nesmrtnosti. Výchova jako pokračování „v něčem, co konaly vyšší bytosti před narozením“ O problému tzv. výchovy před narozením. Spojení dvou dvojitých „trojností“ při sestupu do pozemské existence: Atma, budhi, manas a duše vědomá, rozumová, pocitová (tedy „duševní duch“) se spojují s tělem astrálním, étherným a fyzickým a s říší nerostnou, rostlinnou a živočišnou (tedy s „tělesnou podobou“). Sladění duševního ducha s tělesnou podobou jako úloha vychovatele prostřednictvím 1) harmonizace dechu s procesem nervově-smyslovým; 2) vytvoření správného rytmu mezi bděním a spánkem. Význam vnitřního spirituálního vztahu mezi učitelem a dítětem.

Rudolf Steiner

STUTTGART, 21. SRPNA 1919

Milí přátelé,

svůj úkol pochopíme jen tehdy, budeme-li na něj pohlížet nejen jako na úkol intelektuálně-citový, nýbrž v nejvyšším smyslu morálně-duchovní; a proto pochopíte, že dnes, kdy začínáme s tímto úkolem, se nejprve rozpomeneme na spojení, které chceme právě touto činností hned na začátku vytvořit s duchovými světy. U podobného úkolu si musíme uvědomit, že pracujeme nejen jako lidé žijící na fyzické úrovni; tento způsob klást si úkoly se právě v posledních stoletích velice rozšířil a téměř výhradně zaujal mysl lidí. Při tomto pojetí úkolů vzniklo z vyučování a výchovy něco, co se má nyní právě zlepšit tím, co jsme si vytkli za úkol. Proto na začátku této naší přípravy budeme nejprve uvažovat o tom, jakým způsobem dosáhneme až do konkrétních jednotlivostí spojení s duchovými mocnostmi, z jejichž příkazu a pověření bude každý z nás muset do jisté míry pracovat. Prosím vás proto, abyste chápali tato úvodní slova jako jakousi modlitbu k oněm mocnostem, které, jestliže převezmeme tento úkol, mají stát za námi, darující nám imaginace, inspirace, intuice. Milí přátelé! Je třeba, abychom cítili důležitost svého úkolu. Pocítíme ji, budeme-li vědět, že úkol, jímž je tato škola vybavena, je zvláštní. Pokusíme se dovést své myšlenky opravdu do takové konkrétnosti, dát jim takovou podobu, abychom si mohli být vědomi, že prostřednictvím této školy se uskutečňuje něco zvláštního. Dokážeme to jen tehdy, když to, co se událo založením této školy, nebudeme jaksí zasazovat mezi všední zážitky, nýbrž budeme-li to chápat jako slavnostní akt v rámci světového řádu. V tomto smyslu bych chtěl začít tím, že zde ve jménu onoho dobrého ducha, jenž má lidstvo vyvést z nouze a bídy, ve jménu onoho dobrého ducha, jenž má vést lidstvo k vyššímu stupni vývoje v oblasti vyučování a výchovy, vyslovím nejsrdečnější dík těm dobrým mocnostem, které našemu milému panu Moltovi vnukly myšlenku učinit v tomto směru a na tomto místě pro další vývoj lidstva to, co vykonal založením Waldorfské školy. Víím,

že on sám si uvědomuje, že se to, co se pro tento úkol dá dnes učinit, dá učinit jen slabými silami. Tak se i on sám na to dívá. Ale právě tím, že spolu s ním pocítíme velikost svého úkolu a chvíli, kdy tento úkol začal, jako slavnostní chvíli ve světovém řádu, bude i on moci správnou silou působit v našem středu. Z tohoto hlediska bych chtěl, abychom zahájili svou činnost. Všichni se považujeme za lidské bytosti, které karma postavila na místo, z něhož nemá vzejít něco obyčejného, nýbrž něco, co u zúčastněných zahrnuje pocit slavnostní světové chvíle.

První, s čím začneme, milí přátelé, budou muset být úvahy o našem pedagogickém úkolu, úvahy, k nimž bych vám nyní chtěl podat jakýsi úvod. Náš pedagogický úkol se totiž bude nutně lišit od pedagogických úkolů, které si lidstvo dávalo dosud. Nebude se lišit proto, že si snad s ješitnou domýšlivostí namlouváme, že právě ze sebe bychom měli zahájit jakýsi nový pedagogický světový řád, nýbrž proto, že na základě anthroposoficky orientované duchovní vědy je nám jasné, že postupující vývojová období lidstva budou tomuto lidstvu klást stále jiné úkoly. Jiný úkol mělo lidstvo v první, jiný ve druhé, až do naší páté poatlantské vývojové epochy. A je tomu tak, že to, co se má vykonat v určité vývojové epoše lidstva, si toto lidstvo uvědomí teprve za určitou dobu po začátku této vývojové epochy.

Vývojová epocha, v níž dnes žijeme, začala uprostřed 15. století. Dnes teprve přichází - dalo by se říci: ze skrytých duchových hlubin - poznání, co je třeba dělat vzhledem k vychovatelskému úkolu v této epoše. Lidé dosud, i když pracovali pedagogicky v nejlepší vůli, pracovali ještě ve smyslu staré výchovy, výchovy čtvrté poatlantské vývojové epochy. Mnoho bude záviset na tom, abychom se od začátku postavili správně k svému úkolu, abychom pochopili, že si musíme dát pro svou dobu zcela určitý směr, jenž není správný proto, že by měl platit absolutně pro celé lidstvo v jeho vývoji, nýbrž že má platit právě pro tuto dobu. Materialismus přivodil mimo jiné i to, že si lidé neuvědomují, že určitá doba má zvláštní úkoly, především však - to, prosím, přijměte hluboko do duše -, že zvláštní doby mají své zvláštní úkoly.

K výchově a vyučování převzmete děti, které už budou v jistém věku. Přitom musíte uvážit, že tyto děti přebíráte, když předtím prošly v prvním údobí svého života výchovou, často i špatnou výchovou rodičů. O co usilujeme, to bude zcela splněno teprve tehdy, až jednou dospějeme jako lidstvo tak daleko, že i rodiče pochopí, že již v prvním údobí výchovy jsou dnešnímu lidstvu stanoveny zvláštní úkoly. Mnohé, co se pokazilo v prvním životním údobí, přece jen dokážeme vylepšit, budou-li děti navštěvovat tuto školu. Musíme se však velmi silně prostoupit oním vědomím, z něhož každý z nás bude přistupovat k vyučování a k výchově.

Když se budete věnovat svému úkolu, nezapomínejte, že celá dnešní kultura, až do duchovní sféry, je založena na sobectví lidstva. Pozorujte nezájatě duchovní oblast, již se dnes člověk oddává. Pohledte na náboženskou oblast a ptejte se, zdali naše dnešní kultura není právě v náboženské oblasti zaměřena na lidské sobectví. Je to typické právě pro způsob kázání v naší době, že kazatel útočí na člověka v jeho sobectví. Vezměte to, co se má člověka dotknout pokud možno nejhluběji - otázku nesmrtnosti. Uvažte, že dnes takřka všechno, i v kázáních, je zaměřeno tak, aby se to člověka dotklo způsobem, který i v nadsmyslové oblasti přihlíží k jeho sobectví. Vlivem sobectví má člověk touhu neprocházet branou smrti jako bytost, která už neexistuje, ale udržet si svoje já. To je sobectví, bytí i maximálně zjemnělé. Na toto sobectví dnes apeluje co nejobsáhleji i každé náboženské vyznání, jakmile jde o otázku nesmrtnosti. Proto především mluví náboženské vyznání k lidem tak, že většinou zapomíná najeden konec našeho pozemského bytí a přihlíží jen ke druhému, že tedy přihlíží především k smrti a zapomíná na zrození.

I když se tyto věci nevyslovují tak jasně, přece je na nich postavena kultura. Žijeme v době, v níž se tento apel na lidské sobectví musí potírat ve všech sférách, nemají-li lidé na sestupné cestě kultury, po níž dnes

jdou, klesat stále prudčeji. Budeme si muset stále více uvědomovat druhý konec lidského vývoje v pozemském bytí, to znamená zrození. Budeme muset přijmout do vědomí skutečnost, že se člověk vyvíjí dlouhou dobu mezi smrtí a novým zrozením, že v tomto vývoji dospěje k bodu, kdy pro duchový svět jaksi umírá, kdy v duchovém světě žije za takových podmínek, že tam už nemůže žít dále, aniž by přešel do jiné formy existence. Tuto jinou formu existence získává tím, že se nechává odít fyzickým a étherným tělem. To, co mu má dát toto odění fyzickým a étherným tělem, by nemohl získat, kdyby se v duchovém světě vyvíjel dále jen po přímé linii. Když se tedy smíme dívat na dítě od jeho narození už jen fyzickými očima, měli bychom si přitom být vědomi, že i to je pokračování. Nebudeme se dívat pouze na to, co se děje s lidským bytím po smrti, tedy na duchové pokračování života ve fyzickém světě; uvědomíme si, že vezdejší fyzické bytí je pokračováním něčeho duchového, že výchovou máme pokračovat v tom, co bez našeho přispění obstarávaly vyšší bytosti. Naší práci ve výchově a vyučování dá správnou náladu jedině vědomí: Zde v této lidské bytosti máš svou činností pokračovat v tom, co vyšší bytosti konaly před zrozením.

Dnes, kdy lidé ve svých myšlenkách a pocitech ztratili spojitost s duchovými světy, objevuje se často abstraktní otázka, která jako otázka vlastně nemá pro duchovní chápání světa žádný smysl.

Objevuje se otázka, jak se má řídit tzv. výchova před narozením. Je mnoho lidí, kteří dnes berou záležitost abstraktně; berou-li se věci konkrétně, nelze se v určitých oblastech ptát libovolně stále dále. Jednou jsem uvedl příklad: Vidíme na cestě vyryté koleje. Můžeme se zeptat: Kde se tu vzaly? Jel tudy vůz. Proč tudy jel? Protože ti, kdo v něm seděli, chtěli dojet do určité vesnice. Proč chtěli dojet do určité vesnice? Jednou nastane ve skutečnosti konec dalšího kladení otázek. Setrváme-li v abstraktnu, můžeme se ptát pořád dokola: proč? Kolo otázek se může otáčet pořád dál. Konkrétní myšlení najde vždycky konec, abstraktní myšlení postupuje donekonečna pořád dokola, jako kolo. Tak tomu je i s otázkami kladenými v oblastech, které nejsou tak na dosah. Lidé přemýšlejí o výchově a ptají se na výchovu před narozením. Avšak, milí přátelé, lidská bytost je před narozením ještě pod ochranou bytostí, které stojí nad fyzickým. Těm musíme přenechat bezprostřední vztah mezi světem a jednotlivou bytostí. Proto nemá výchova před narozením ještě žádný úkol týkající se přímo dítěte. Výchova před narozením může být pouze nevědomý důsledek toho, co konají rodiče, zejména matka. Chová-li se matka až do narození dítěte tak, že sama v sobě projevuje to, co je morálně a intelektuálně správné, pak docela samo od sebe přejde na dítě to, co matka provádí v trvalé sebevýchově. Oč méně myslíme na to, vychovávat dítě dříve, než spatří světlo světa, a čím více myslíme na to, abychom sami žili přiměřeně správně, tím lepší to bude pro dítě. Výchova může začít teprve tehdy, když je dítě skutečně začleněno do světového řádu ve fyzické oblasti, a to nastane tehdy, když začne vdechovat zevní vzduch.

Když se dítě objeví na fyzické úrovni, potom si musíme být vědomi toho, co se s ním vlastně stalo při přechodu z duchové úrovně na úroveň fyzickou. Zde si musíme především uvědomit, že lidská bytost se skládá ze dvou článků. Dříve než tato bytost vstoupí na fyzickou zemi, dojde ke spojení mezi duchem a duší. Duchem rozumíme to, co je ve fyzickém světě dnes ještě zcela skryté a co můžeme nazvat ve smyslu anthroposofické duchovní vědy duchový člověk, životní duch, duchovní svébytlí (čili duchové já) - atma, budhi, mañas. S těmito třemi články lidské bytosti se to má tak, že se v zásadě vyskytují v nadmyslové sféře, k níž se teď musíme propracovávat. A je to tak, že mezi smrtí a novým zrozením máme přece jenom jistý vztah k duchovému člověku, životnímu duchu a duchovnímu svébytlí (k duchovému já). Síla vycházející z této trojnosti prostupuje duševnost člověka, tj. duši vědomou (uvědomující), duši rozumovou a duši pocitovou (pocitující).

A kdybyste pozorovali lidskou bytost, která se poté, co prošla bytím mezi smrtí a novým zrozením, chystá sestoupit do fyzického světa, pak byste tuto právě charakterizovanou duchovou složku člověka našli spojenou s jeho duševnem. Člověk - dalo by se říci - sestupuje jako duchová duše nebo duševní duch z vyšší sféry do pozemského bytí. Zahaluje se pozemským bytím. Stejně tak můžeme charakterizovat onen jiný

článek lidské bytosti, jenž se spojuje s článkem právě vyznačeným. Můžeme říci: Zde na zemi je duchové duši nesené vstříc to, co vzniká pomocí dějů fyzické dědičnosti. K duševnímu duchu nebo k duchové duši se připojuje tělesná podoba tak, že v ní opět dochází ke spojení dvou trojností.

U duchové duše jsou spojeny duchový člověk, životní duch a duchovní svébytní s duševností, která se skládá z duše vědomé, duše rozumové a z duše pocitové (pocitující). Ty jsou vzájemně spojeny a při sestupu do fyzického světa se mají spojit s tělem pocitovým nebo astrálním, tělem étherným a tělem fyzickým. Tato těla jsou však zase spojena (nejprve v těle matčině, potom ve fyzickém světě) se třemi říšemi fyzického světa, s říší nerostnou, rostlinnou a zvířecí, takže i zde jsou spojeny dvě trojnosti.

Pozorujete-li dítě, jež vyrostlo do našeho světa, s dostatečnou nepredpojatostí, tu opravdu shledáte: Zde v dítěti ještě není spojen duševní duch nebo duchová duše s tělesnou podobou. Úkol výchovy v duchovním smyslu znamená uvádět duševního ducha v souzvuk s tělesnou podobou. Oboje se musí dostat vzájemně do harmonie, musí se sladit, neboť když se dítě narodí do fyzického světa, ještě se tyto dvě složky k sobě docela nehodí. Úkolem vychovatele a učitele je zharmonizovat těchto dvou článků.

Zadíváme se teď na tento úkol poněkud konkrétněji. Ze všech těch vztahů, které člověk prožívá vůči zevnímu světu, je nejdůležitější dýchání. Ale s dýcháním začínáme právě tehdy, když vstupujeme do fyzického světa. Dýchání v matčině těle je cosi jako přípravné dýchání; ještě člověka nepřivádí do úplné spojitosti se zevním světem. Co se dá v pravém smyslu nazývat dýcháním, s tím člověk začíná teprve tehdy, když opustí mateřské tělo. Toto dýchání znamená pro lidskou bytost nesmírně mnoho, neboť v dýchání je již přítomna celá trojčlenná soustava fyzického člověka.

Mezi články trojčlenné fyzické soustavy člověka počítáme především výměnu látek. Avšak výměna látek souvisí jedním koncem těsně s dýcháním; proces dýchání souvisí ve smyslu výměny látek s oběhem krve. Oběh krve přijímá látky zevního světa, zavedené do něho jinou cestou, a předává je do lidského těla, takže se dá říci, že na jedné straně dýchání souvisí s celou soustavou výměny látek. Dýchání má tedy své vlastní funkce, ale přece jen souvisí na jedné straně se systémem výměny látek.

Na druhé straně souvisí toto dýchání také s nervově-smyslovým životem člověka. Když vdechujeme, vtačujeme neustále mozkovou tekutinu do mozku; když vydechujeme, ženeme ji zpět do těla. Tím přenášíme rytmus dýchání na mozek. Jako dýchání souvisí na jedné straně s výměnou látek, tak na druhé straně souvisí s nervově-smyslovým životem. Můžeme říci: Pro člověka, jenž vstupuje do fyzického světa, je dýchání nejdůležitějším zprostředkovatelem, který ho spojuje s fyzickým zevním světem. Musíme si však také uvědomit, že toto dýchání ještě naprosto neprobíhá tak, jak by mělo plně probíhat za účelem obživy a udržování fyzického těla, zejména v jednom směru: u člověka, jenž vstupuje do fyzického bytí, není ještě správná harmonie, správná spojitost mezi procesem dýchání a procesem nervově-smyslovým.

Při pohledu na dítě musíme o jeho bytosti říci: Dítě se ještě nenaučilo dýchat tak, aby dýchání správně působilo na nervově-smyslový proces. Zde máme opět jemnější charakteristiku toho, co je třeba s dítětem podnikat. Především musíme lidskou bytost pochopit antropologicko- -anthroposoficky. Nejdůležitější opatření ve výchově budou tedy spočívat v zachování všeho, co správně začleňuje proces dýchání do nervově-smyslového procesu. Ve vyšším smyslu se musí dítě naučit přijímat do svého ducha to, co mu může být darováno tím, že se narodilo, aby dýchalo. Tato část výchovy bude mít sklon k složce duchově-duševní: tím, že dýchání harmonizujeme s nervově-smyslovým procesem, vtahujeme duchově-duševní bytost dítěte do jeho fyzického života. Kdybychom to chtěli vyjádřit hrubě, můžeme říci: Dítě ještě nedovede vnitřně správně dýchat; jeho výchova bude muset záležet v tom, aby se učilo správně dýchat.

Avšak dítě neumí správně ještě něco jiného. Je třeba se chopit i tohoto jiného, aby byl zjednan soulad mezi oběma články dětské bytosti, mezi tělesnou podobou a mezi duchovou

duši. Co dítě na začátku svého života správně neumí (asi vám bude nápadné, že obvykle to, co musíme duchovně zdůraznit, zdánlivě odporuje zevnímu světovému řádu), co neumí, to je vykonávat způsobem přiměřeným lidské bytosti střídání mezi spánkem a bděním. Díváme-li se zvnějšku, můžeme ovšem říci: Vždyť dlč dovede spát docela dobře. Spí přece mnohem více než člověk v pozdějším věku, dokonce vplouvá do života tím, že pořád spí. Avšak to, o co jde vnitřně při spánku a bdění, to ještě nedovede. Dítě prožívá na fyzické úrovni ledacos. Používá svých údů, jí, pije a dýchá. Provádí tedy všechno možné na fyzické úrovni; ale když střídavě spí a bdí, nedovede všechno to, co zakouší na fyzické úrovni - co vidí očima, slyší ušima, co provádí ručičkami, jak kope nožičkami - vnášet do duchového světa, tam zpracovávat a výsledek této práce přenášet zpět na fyzickou úroveň. Jeho spánek je charakteristický právě tím, že je to jiný spánek než spánek dospělého člověka. Ve spánku dospělého člověka se především zpracovává to, co člověk prožívá mezi procitnutím a usnutím. Dítě ještě nedovede vnášet do spánku to, co zakouší mezi procitnutím a usnutím, a proto se během spánku vžívá do obecného světového řádu tak, že nepřináší do tohoto světového řádu, co zevně zakusilo ve fyzickém světě. Proto je třeba je dovést správnou výchovou až k tomu, aby to, co člověk zakouší na fyzické úrovni, dovedlo vnášet do činnosti, kterou koná duševní duch nebo duchová duše od usnutí do procitnutí. Jako vyučující a vychovatelé nemůžeme dítěti tlumočit z vyššího světa vůbec nic. Neboť co z vyššího světa vstupuje do člověka, to do něho vstupuje v době od usnutí až do procitnutí. Můžeme jen dobu, kterou člověk stráví na fyzické úrovni, zužitkovat tak, aby právě to, co s ním budeme dělat, mohl postupně vnášet do duchového světa, a tím aby mohla zase proudit zpět do fyzického světa síla, kterou si přináší z duchového světa, aby pak ve fyzickém životě z něho byl řádný člověk.

Tak budeme všechnu učitelskou a výchovnou činnost nejprve směřovat do hodně vysoké oblasti, tj. do výuky správného dýchání a správného rytmu ve střídání mezi spánkem a bděním. Poznáme samozřejmě taková pravidla výchovy a vyučování, která nebudou směřovat k drezuře dýchání nebo k drezuře spánku a bdění. To všechno zůstane v pozadí. To, co poznáme, budou konkrétní opatření. Avšak musíme si až do nejhlubších základů uvědomovat, co činíme. Musíme si uvědomit, seznamujeme-li dítě s tím či oním učebním předmětem, že jedním směrem působíme převážně na vnášení duchové duše do tělesné podoby, a druhým směrem převážně na vnášení tělesné podoby do duchové duše. Nepodceňujeme důležitost toho, co bylo právě řečeno. Nestanete se dobrými vychovateli a vyučujícími, budete-li se dívat pouze na to, co děláte, nebudete-li se dívat na to, čím jste. Anthropolosoficky orientovanou duchovní vědu máme vlastně proto, abychom uznali důležitost skutečnosti, že člověk nepůsobí ve světě pouze tím, co dělá, ale především tím, čím je. Je opravdu veliký rozdíl, milí přátelé, zdali ve škole vstupuje do učebny k menšímu nebo většímu počtu žáků ten nebo onen učitel. Je to velký rozdíl, který spočívá nejen v tom, že jeden učitel je v používání zevních pedagogických dovedností šikovnější než druhý. Největší rozdíl, uplatňující se při vyučování, pochází z toho, jaký má učitel po celou dobu svého života směr myšlenek, jež si pak nese sebou do třídy. Učitel, jenž se zabývá myšlenkami o vyvíjejícím se člověku, působí na žáky zcela jinak než učitel, který o tom nic neví, jenž své myšlenky nikdy na nic takového neobrací. Neboť co se děje ve chvíli, kdy přemítáte o takových myšlenkách, kdy začínáte vědět, jaký kosmický význam má proces dýchání a jeho přeměna ve výchově, jaký kosmický význam má proces rytmu mezi spánkem a bděním? Ve chvíli, kdy máte tyto myšlenky, něco ve vás potírá všechno to, co je pouhým duchem osobnosti. V této chvíli jsou ztlumeny všechny instance, které jsou základem ducha osobnosti; vymazává se něco z toho, co se v člověku tak velice uplatňuje právě díky tomu, že je fyzickým člověkem.

A tím, že žijete v tomto vymazání a vstupujete s ním do třídy, dochází vlivem vnitřních sil k tomu, že se utvoří vztah mezi žáky a vámi. Zevní skutečnosti tomu mohou zpočátku odporovat. Vejdete do školy a budete mít možná před sebou uličníky a uličnice a budou se vám vysmívat. Takovými myšlenkami, jaké tady budeme pěstovat, musíte být posíleni tak, že

si nějakého toho vysmívání vůbec nevšimnete, že to přijmete jako zevní skutečnost, třeba jako skutečnost, že jste si vyšli bez deštníku, a najednou začne pršet. Jistě, je to nepříjemné překvapení. Avšak člověk obvykle považuje výsměch a to, že je překvapen deštěm, nemá-li deštník, za něco velmi rozdílného. Ne, nesmí v tom být rozdíl. Musíme vyvíjet tak silné myšlenky, že v tom nebudeme vidět rozdíl, že toto vysmívání budeme brát jako spršku. Prostoupí-li nás tyto myšlenky, a zejména, budeme-li v ně správným způsobem věřit, potom zakusíme něco, co nastane třeba až za několik dní, snad až za čtrnáct dní, možná za ještě delší dobu: byť by se nám děti sebevíc vysmívaly, zjednáme si k nim vztah, jaký sami považujeme za nejvíce žádoucí. Tento vztah musíme vytvořit i přes všechny odpor tím, co uděláme sami ze sebe. Musíme si především uvědomit první pedagogický úkol: nejprve musíme něco udělat ze sebe samých, aby mezi učitelem a dětmi mohl zavládnout myšlenkový, vnitřní spirituální vztah, abychom mohli vstupovat do třídy s vědomím: je tu tento spirituální vztah, ne pouze slova, napomínání nebo šikovnost v zacházení s dětmi. To všechno jsou zevní záležitosti, o které musíme zajisté pečovat. Ale nebudeme o ně správně pečovat, nevytvoříme-li jako první a základní skutečnost celý ten vztah mezi myšlenkami, které naplňují nás samé, a skutečnostmi, které se při vyučování mají odehrávat s tělem a duší dítěte. Celý náš základní postoj ve vyučování by nebyl úplný, kdybychom v sobě nenesli vědomí: Člověk se narodil; tím mu byla dána možnost konat něco, co nemohl konat v duchovém světě. Na nás je, abychom vychovávali a vyučovali, to jest uvedli dýchání teprve do pravé harmonie v poměru k duchovému světu. Člověk nemohl žít stejným způsobem v rytmickém střídání mezi bděním a spánkem v duchovém jako ve fyzickém světě. My musíme tento rytmus upravit výchovou a vyučováním tak, aby v člověku byla správně začleněna tělesná podoba do duševního ducha nebo do duchové duše. To je něco, co se samozřejmě nemá před námi vznášet jako abstrakce a čeho nemáme používat v této podobě ve vyučování, nýbrž musí nás to ovládat jako myšlenka o lidské bytosti. To jsem vám chtěl povědět v tomto úvodu, a zítra začneme s vlastní pedagogikou.

GA 293